

Daniel Wojtucki

(Wrocław)

Korespondencja Praskiej Izby Apelacyjnej z miastami na Śląsku w latach 1548–1740

♦

Praską Izbę Apelacyjną (niem. *Appellationsgericht*, czes. *Apelační soud*) powołano do życia instrukcją Ferdynanda I w styczniu 1548 roku. Od tego roku, kto nie był zadowolony z wyroku rady miejskiej lub sądu, których orzeczenia nie były odtąd ostateczne, z któregośkolwiek miasta królewskiego mógł odwołać się do Praskiej Izby Apelacyjnej za pośrednictwem rady miejskiej¹. Dało to początek bogatej korespondencji na linii: miasta Dolnego i Górnego Śląska oraz Łużyc²–Praga. Od 1610 roku doprecyzowano, że do sądu w Pradze można odwołać się jedynie w prowadzonej sprawie o utra-

¹ Na temat działalności Praskiej Izby Apelacyjnej zob.: K. Adamová, *Apelační soud v českém království v letech 1548–1651*, „Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám – Univerzita Karlova”, Praha 1975, s. 101; J. C. Auersperg, *Geschichte des königlichen böhmischen Appellationsgerichtes*, Prag 1805; J. Koredczuk, *Ordynacja kryminalna Józefa I z 1707 roku. Z dziejów procesu karnego na Śląsku w pierwszej połowie XVIII wieku*, Wrocław 1999, zwłaszcza strony 139–150; K. Orzechowski, *Historia ustroju Śląska 1202–1740*, Wrocław 2005; J. F. Schmidt, *Monographie des kaiserl. königl. Böhm. Appellations-Gerichtes seit dessen Errichtung als Appellationskammer in dem Jahre 1548 bis zu dessen im Jahre 1850 erfolgter Umwandlung in das kais. kön. Oberlandesgericht des zu dem constitutionellen Kaiserthume Oesterreich gehörigen Kronlandes Böhmen*, Prag 1850.

² W przypadku Dolnych i Górnych Łużyc do 1635 roku, kiedy to ziemie te stały się częścią Saksonii, a tym samym Praska Izba Apelacyjna przestała być instancją odwoławczą dla sądów na tych obszarach.

tę czci, gardła lub majątku³. Od 1627 roku miano zwracać się o pouczenie w przypadku, kiedy w ciągu czternastu dni nie wpłynął do miejskiego sądu formalny akt oskarżenia wobec uwięzionego, powstały wątpliwości o dopuszczeniu tortur lub karalności czynu przestępczego, wskazali oskarżeni jakąś osobę pochodzącą ze stanu wyższego lub mieszczanina z miasta królewskiego za współsprawcę⁴.

Praska Izba Apelacyjna składała się z prezydenta oraz radców, z których dwóch wywodziło się spośród panów, dwóch ze stanu rycerskiego, czterech mieszczan ze Starego i Nowego Miasta Praskiego oraz czterech doktorów praw. Po 1644 roku jej skład zwiększono do 16 radców, z których ośmiu nadal pochodziło ze stanów panów i rycerskiego, ale musieli być obeznani w podstawach prawa. Druga ósemka to doktorzy praw specjalizujący się w prawie karnym i cywilnym, znający język niemiecki i czeski⁵. Dodatkowo mile widziani byli też urzędnicy, którzy zaznajomieni byli ze śląskimi realiami. Dla przykładu, pierwszym sekretarzem Praskiej Izby Apelacyjnej, a potem jednym z radców, został niejaki Johann Jacob Weingarten, którego opracowania dotyczące obowiązującego na Śląsku prawa winny znajdować się biblioteczce każdego radcy⁶. Już od 1628 roku radcy byli poddawani drobiazgowemu ustnemu egzaminowi z prawa cywilnego i karnego. Bez zezwolenia nie mogli oni opuścić Pragi⁷. Ich posiedzenia odbywały się w określonym czasie. W porze letniej były to godziny od 6.00 do 10.00 i od 13.00 do 16.00, w okresie zimowym od 7.00 do 10.00 i od 13.00 do 16.00. W czasie żniw od 24 lipca do 24 sierpnia radcy praskiego sądu mieli zasadniczo wolne, bowiem obligowano ich do posiedzeń tylko w każdy czwartek. Przysługiwało im też wolne w czasie winobrania w liczbie czternastu dni⁸.

Powołanie Praskiej Izby Apelacyjnej należy uznać za jeden z pierwszych przejawów dążenia do utworzenia najwyższego sądownictwa podległego panującemu, z pominięciem Magdeburga, Lipska, czy chociażby Wrocławia, do których o pouczenia prawne zwracały się śląskie miasta. Warto zaznaczyć, że ława z Magdeburga stanowiła wcześniej jeden z ważniejszych organów odwoławczych m.in. dla śląskich miejskich sądów prawa magdeburgskiego. Zmieni-

³ K. Adamová, op. cit., s. 109.

⁴ Ibidem.

⁵ J. Koredczuk, op. cit., s. 139.

⁶ Ibidem, s. 139–140.

⁷ K. Adamová, op. cit., s. 105 i 106.

⁸ Ibidem, s. 106, przyp. 26.

ło to się po pierwszej wojnie szmalkaldzkiej, kiedy to władarze tego miasta poparli stronę protestancką przeciw cesarzowi Karolowi V.

Pierwotnie Praska Izba Apelacyjna była instytucją odwoławczą dla sądów miast królewskich. Dopiero pod koniec XVI wieku jej kompetencje rozszerzono też na inne sądy, jak również instytucje tego typu w państwach stanowych. Zajmowano się głównie sprawami cywilnymi i kryminalnymi lub zabierano głosy doradcze w sprawach sędowniczych (zastosowanie dodatkowego przesłuchania, z użyciem tortur lub bez, zatrzymania w więzieniu, powołaniu dodatkowych świadków). Ponadto osoby, wobec których sąd niższej instancji nakazał zastosowanie tortur, mogły wnieść skargę do sędziów z Pragi⁹. Czasem to ci ostatni dla lepszego poznania sprawy, kiedy uznali, że przesłany materiał zebrany w danej sprawie, z któregoś ze śląskich sądów jest niepełny lub niewystarczający, dla podjęcia ostatecznej decyzji sami nakazywali zastosowanie tortur. W brzeskich rachunkach pod pozycją z 10 grudnia 1722 roku odnotowano koszty, jakie poniesiono na fizyczne wymuszenie zeznań w sprawie Lorenza Tschekala właśnie na polecenie praskich sędziów¹⁰.

Zespół „Praska Izba Apelacyjna” liczy kilkaset jednostek archiwalnych, z czego najliczniejszą grupę stanowią księgi wyroków i pouczeń prawnych dla władz miejskich oraz właścicieli dóbr, przeważnie w sprawach kryminalnych. Wśród nich istnieje też wyraźny podział na wyroki i pouczenia dla ośrodków królestwa czeskiego¹¹ oraz księgi zawierające orzeczenia dla miast i właścicieli dóbr z pozostałych ziem korony czeskiej, do których należał i Śląsk¹². Dla badacza sądownictwa na Śląsku najważniejsze będą księgi wyroków o numerach inwentarzowych 184–280, czyli blisko 100 jednostek za lata 1548–1780¹³. Większość z nich, szczególnie tych późniejszych, z drugiej połowy XVII wieku, posiada na końcu rejestr nazw miejscowości, osób, których sprawy dotyczyły, lub rzadziej przedmiotu danej sprawy. Daje to niewątpliwie możliwość prześledzenia częstotliwości korespondencji śląskich miast w różnych latach, bez potrzeby wertowania całych ksiąg.

⁹ J. Koredczuk, op. cit., s. 166.

¹⁰ Archiwum Państwowe w Opolu, Akta miasta Brzegu, sygn. 722, Briegische Stadt Raitung vom ersten Juli Anno 1722 biß letzten Juni Anno 1723, s. 1344.

¹¹ Národní Archiv w Pradze [dalej: NAP], Apelační soud [dalej: AS], sygn. 96–183.

¹² NAP, AS, sygn. 184–280.

¹³ Po aneksji większej części Śląska przez Prusy miasta pozostałe pod władztwem Marii Teresy nadal korzystały z wyroków i pouczeń Praskiej Izby Apelacyjnej.

Przekrój spraw podnoszonych przez śląskie rady miejskie lub instytucje sądownicze w korespondencji z Praską Izbą Apelacyjną jest różnorodny. W myśl instrukcji z 1644 roku pierwszeństwo miały sprawy kryminalne przed innymi sprawami, a rozpatrywane miały być co tydzień w każdy poniedziałek¹⁴. Dlatego w księgach wyroków i pouczeń od drugiej połowy XVII wieku dominują zapisane orzeczenia wydane w sprawach karnych, przede wszystkim przeróżnych przestępstw natury kryminalnej (zabójstwa, kradzieże, napady rabunkowe, prostytutka itp.). Może to świadczyć, że do Pragi z miejskich sądów ze Śląska najczęściej napływały dokumenty spraw o tym charakterze. Jak to określono, do rozpatrzenia przez Praską Izbę Apelacyjną miały trafiać wszelkie sprawy ważne, trudne lub wątpliwe¹⁵.

Wykaz spraw najczęściej poruszanych w zachowanych dokumentach z lat 1548–1740:

- sprawy i orzeczenia kryminalne,
- prośby o łaskę do panującego,
- spory prywatne,
- testamenty,
- kwestie kompetencji sądowniczych w sferze orzecznictwa,
- sprawy majątkowe i skargowe,
- sprawy lenne, dla których była pierwszą i jedyną instytucją odwoławczą,
- taksy opłat sądowych.

Strona, która chciała skorzystać z odwołania musiała złożyć je za pośrednictwem pierwszej instancji, tj. rady miejskiej lub miejskiego sądu. Dodatkowo zobowiązana była wnieść opłatę sądową. Zebrane materiały były składane na ręce rady miejskiej, która pieczętowała dokumenty, potwierdzała ich autentyczność i wysyłała do Praskiej Izby Apelacyjnej. Ta miała miesiąc na rozpatrzenie danej sprawy i wydanie opinii, licząc od czasu, kiedy pismo wpłynęło. W przypadku osób skazanych na karę śmierci przygotowanie i wysyłka akt do Pragi oraz powrót do miejscowego, właściwego sądu, przeciągało w czasie wykonanie wyroku, była też szansa na jego zmianę, czasem ratującą życie skazanego, na rzecz kar cielesnych, bądź hańbiących lub obowiązku pracy przymusowej.

¹⁴ J. Koredczuk, op. cit., s. 139; J. F. Schmidt, op. cit., s. 22.

¹⁵ J. Koredczuk, op. cit., s. 142.

Dokumenty wychodzące ze śląskich kancelarii i kierowanych do Praskiej Izby Apelacyjnej musiały być odpowiednio przygotowane¹⁶:

- przede wszystkim, każdy sąd zobligowany był wszelkie dokumenty przygotowane do przekazania odnotować w specjalnej księdze do tego przeznaczonej (najczęściej sądowej),
- nie mogły być zszyte (podrażało i opóźniało to ich przesłanie),
- powinny obejmować całość akt sprawy,
- dokumenty musiały być napisane czytelnie,
- każda ich część musiała być potwierdzona pieczęcią sądową lub miejską,
- akta powinny być opisane,
- zebrane dokumenty powinny być autentyczne, a ich ewentualna zgodność z oryginałem musiała być potwierdzona pieczęcią
- dodatkowo od 1644 roku żądano, aby każde odwołanie było kontrasygnowane przez adwokata¹⁷,
- wymagano, aby akta przesyłano do Praskiej Izby Apelacyjnej w taki sposób, ażeby wykluczyć wszelkie możliwości ich podrobienia lub zagubienia.

Dokument powracający z Praskiej Izby Apelacyjnej adresowany był do burmistrza i rajców danego ośrodka lub właściwego sądu, który funkcjonował na terenie danego miasta (np. leżącego w jurysdykcji kościelnej). Zawierał informacje o sprawie, której dotyczył, personalia osób oskarżonych, orzeczenie, jakie wydano w danej kwestii, rzadziej rodzaj przestępstwa, które było przedmiotem danej sprawy. Miejsce i czas wydania oraz niekiedy informacje o osobie, która była odpowiedzialna za prowadzenie danej sprawy, przeważnie w postaci dopisku na marginesie.

Zdarzało się, że przed praski sąd trafiały sprawy, które dziś uznalibyśmy za mocno kontrowersyjne i trudne, lub wręcz niewiarygodne. Do takich niewątpliwie należy korespondencja, a właściwie wyrok wydany dla włodarzy miasta Strzegomia z 1592 roku, kiedy tamtejsi rajcy radzili się Praskiej Izby Apelacyjnej w sprawie Hansa Opitza, szewca, który po samobójczej śmierci miał pojawiać się jako „białe widmo”, tzw. powrotnik¹⁸. Decyzją sądu z Pragi z 1592

¹⁶ Ibidem, s. 146.

¹⁷ Zalecenie to zostało uwzględnione w instrukcji Ferdynanda III z 1644 roku, K. Adamová, op. cit., s. 106.

¹⁸ Powrotnik (niem. *Wiedergänger*) – w dawnych wierzeniach była to osoba powracająca z zaświatów, niepokojąca żywych i stanowiąca dla nich niekiedy zagrożenie. Przeważnie powrotnikami stawały się osoby, które zeszyły z tego świata śmiercią nagłą i niedobrą (np. samobójcy lub topielcy).

roku strzegomscy władarze musieli zadbać oto, aby zwłoki Opitza, spoczywające dotychczas w grobie na cmentarzu, zostały wykopane i następnie pogrzebane w bardziej stosownym dla samobójcy miejscu:

An Bürgermaister und Radtmann der Stadt Strigau. Wofern. So möchten des abgelebten Hanns Opitzes Körper widerum ausgehebt vnnd in einem andern, doch nit unerlichen Ortt, ausser der Stadt vorgraben werden¹⁹.

Łączy to opisany przypadek ze sprawami osób wykluczonych poza margines społeczeństwa oraz samobójców, kiedy niejednokrotnie radzono się w sprawach spornych, co począć z ich ciałem. Nie jest on jednak jednostkowym przypadkiem. Ponownie o interwencję w sprawie domniemanej zjawy Praska Izba Apelacyjna, jak wynika z korespondencji, została poproszona w 1602 roku, tym razem przez rajców z Bolkowa. Z początku dosyć sceptycznie odnosiła się do skarg mieszkańców i w celu wyjaśnienia całej sytuacji powołana została specjalna komisja, którą wysłano następnie do miasta. Urzędnicy przybyli do Bolkowa dnia 11 maja 1602 roku. Już następnej nocy przekonali się, że wnoszone skargi nie były „czczą gadaniną”. Wspomniany duch ukazywał się w sypialni w pełnej postaci mimo palących się lamp. Zakłócał ciszę, dusił, i szczypał członków komisji. O działania te oskarżono pewną kobietę podejrzewaną wcześniej o uprawianie czarów i jak widać dalszą aktywność mimo swojej śmierci. Pracy urzędnicy nakazali ekshumację podejrzanych zwłok i spalenie ich na popiół. Decyzja została ogłoszona 16 maja 1602 roku²⁰.

Czasem to właśnie Praska Izba Apelacyjna – ze względu na rangę przestępstwa i jej wydźwięk społeczny – decydowała o specjalnym zaostreniu wymiaru kary, jak w przypadku zabójstwa opata krzeszowskiego Marcina Cleve z grudnia 1620 roku, którego sprawcy stanęli przed sądem w mieście Chełmsko Śląskie. Z zachowanej korespondencji wynika, że sędziowie z Pragi otrzymali dokumentację opisującą szczegóły całego zdarzenia i na jej podstawie zdecydowali, że pięciu sprawców należy potraktować dla przykładu bardziej

¹⁹ NAP, AS, sygn. 226, s. 8. Jak wiadomo z relacji kronikarskiej nie zakończyło to jednak sprawy i ostatecznie zwłoki Hansa Opitza wykopano ponownie i spalono przy szubienicy, a pozostałe prochy wrzucono do wody, J. Filla, *Chronik der Stadt Striegau von den ältesten Zeiten bis zum Jahre 1889*, Striegau 1889, s. 182–184. Nie wiadomo jednak, czy sprawa miała swój dalszy ciąg w Praskiej Izbie Apelacyjnej, nie wskazują na to zachowane dokumenty.

²⁰ B. G. Steige, *Bolkenhainsche Denkwürdigkeiten aus Handschriften Urkunden und Büchern*, Hirschberg 1795, s. 322–326.

okrutnie *wegen graustumbkeit deß Verbrechens*, zasądzając odpowiednio w ich mniemaniu kary *zur gedechtnus undt Abschau*²¹. Czasem Praska Izba Apelacyjna wydawała tzw. ślepe wyroki dla podległych instytucji i osób prawnych. W trudnych przypadkach sąd pierwszej instancji prosił radców z Pragi o pomoc w rozstrzygnięciu. Udostępniał im materiały z procesu bez podania personaliów stron. Na ich podstawie Praska Izba Apelacyjna wydawała wyrok, który trafiał do sądu pierwszej instancji. Na jego podstawie, chociaż nie był on dla niego wiążący, miejski sąd wydawał swoje orzeczenie. Praktyka ta została zakazana dość szybko, bo już w 1575 roku²².

Praska Izba Apelacyjna zajmowała się też rewizjami przywilejów posiadanych przez miasta (głównie kwestii sądowniczych). Do takich rewizji doszło w 1709 i 1722 roku, czyli w okresie wprowadzania nowej ordynacji kryminalnej z 1707 roku za rządów cesarza Józefa I, obowiązującej od chwili wprowadzenia także śląskie sądy miejskie²³. Oprócz tego w kompetencjach Praskiej Izby Apelacyjnej leżało też wydawanie (opiniowanie) potrzeby budowy urządzeń penitencjarnych (tj. szubienicy i pręgierzy), jeśli dany ośrodek o takie zezwolenie wystąpił, jak np. w 1607 roku w przypadku miasteczka Lubomierza²⁴.

Na zakończenie można wspomnieć o wysokości opłat sądowej, jaką należało wysupłać z budżetu danego ośrodka zwracającego się o pouczenie do Praskiej Izby Apelacyjnej. Od 1549 roku zgodnie z zarządzeniem Ferdynanda I kwota ta wynosiła dwie kopy groszy czeskich i nie była ona liczona od rangi sprawy, jaką należało rozpatrzyć, ani od majątności osoby wnoszącej apelację. Jednak jeszcze przed 1582 rokiem opłatę tą obniżono do dwóch talarów, a po tym roku spadła ona jeszcze do jednego talara²⁵. Do niej należało doliczyć też koszty „pocztowe”. Wydatek na ten cel został zaksięgowany w księdze rachun-

²¹ NAP, AS, sygn. 250, s. 4–6.

²² K. Adamová, op. cit., s. 110.

²³ D. Wojtucki, *Objekty výkonu práva na území českého království podle revize hrdelního soudnictví v letech 1709 a 1722*, „Sborník Společnosti pro výzkum kamenných křížů“, Aš 2011, s. 33–42.

²⁴ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Oddział w Jeleniej Górze, Akta miasta Lubomierza, sygn. 23, s. 24–25 i 67–68. Podobny dokument z 1744 roku zachował się spoza omawianego obszaru i pochodzi z miejscowości Żelazny Brod. Wynika z niego, że rada miejska zwróciła się do Praskiej Izby Apelacyjnej w sprawie zezwolenia na nową murowaną szubienicę w miejscu zniszczonej drewnianej. Ta takową zgodę wydała, a sama opłata za stosowny dokument wyniosła wówczas 6 florenów i 15 krajcarów, Státní okresní Archiv Jablonec nad Nisou, Archiv města Želazný Brod, sygn. 285, brak paginacji.

²⁵ K. Adamová, op. cit., s. 110.

kowej Brzegu z 1700 roku. Wówczas wydano na pouczenie prawne 5 talarów i 30 groszy²⁶. Z kolei w Jeleniej Górze w 1722 roku na ten cel przeznaczono 4 talary, a rok później aż 11 talarów i 20 srebrnych groszy²⁷.

Zachowane jednostki zespołu „Praska Izba Apelacyjna” powstały głównie na bazie korespondencji wymienionej między instytucjami sądowniczymi w ośrodkach Korony Czeskiej. Jest to przede wszystkim niezwykle cenny materiał dla badacza dziejów sądownictwa tych ziem, nie wyłączając Śląska i Łużyc (do 1635 roku), w szczególności uwzględniając dokumentację powstałą podczas wymiany dokumentów w sprawach kryminalnych. Pozwala to na dogłębną analizę kompetencji poszczególnych instytucji sądowniczych w miastach, ale również – co szczególnie cenne – poza nimi. W przyszłości pozwoli to na rozpoznanie sieci śląskiego sądownictwa, jego rozmieszczenia w poszczególnych okręgach (dobrach), posiadanych kompetencji, względnie zależności.

Correspondence of Prague Appeal Chamber with towns in Silesia in the years 1548–1740 (Summary)

Prague Appeal Chamber (niem. Appellationsgericht, czes. Apelační soud) was brought into being by an instruction of Ferdinand I in January 1548. Since that year, everyone who was not satisfied with a verdict of a town council or court, which verdicts were not decisive since then, from any royal town could appeal to Prague Appeal Chamber through town council. It dealt mainly with civil and criminal cases or advised in lawsuits. It may suggest, that from Silesian town courts there were mostly sent documents of cases concerning those matters. As it was defined, to Prague Appeal Chamber there were directed cases regarded as important, difficult or dubious. However, it occurred that Prague Court received to consider cases which today would be recognized as highly controversial or even beyond belief. Prague Appeal Chamber also dealt with reviews of privileges possessed by towns (chiefly concerning judiciary matters). Such reviews, for example, took place in 1709 and 1722. Preserved archive records of “Prague Appeal Chamber” were created on the basis of correspondence

²⁶ Archiwum Państwowe w Opolu, Akta miasta Brzegu, sygn. 701, Briegische Stadt Raitung vom ersten Juli Anno 1700 biß letzten Juni Anno 1701, s. 1257.

²⁷ Archiwum Państwowe we Wrocławiu, Oddział w Jeleniej Górze, Akta miasta Jeleniej Góry, sygn. 1214, Raitung der Kaiserl. und Königl. Weichbildstadt Hirschberg 1722, brak paginacji i sygn. 1215, Raitung der Kaiserl. und Königl. Weichbildstadt Hirschberg 1723, brak paginacji.

between judiciary institutions in centers of the Bohemian Crown. That is why they constitute highly valuable material for researchers of judiciary history of these lands, not excluding here Silesia and Lusatia (to 1635).

trans. Grzegorz Polak

Daniel Wojtucki
Instytut Historyczny, Uniwersytet Wrocławski
daniel.wojtucki@wp.pl